

EEN ONDERZOEK NAAR VOEDINGSCOMITÉS IN DE GROOTE OORLOG 1914-1918

Dominique GOEDHUYS

Bestuurslid van de Heemkundige Kring van Huldenberg

■ In de voorbije jaren schreef ik als lokale heemkundige enkele bijdragen omtrent het thema Voedselhulp in België. Ik maakte enkele case-studies over de lokale comiteiten die vandaag de dag tot de fusiegemeente Huldenberg behoren. Mijn onderzoek startte vanuit een persoonlijke link met deze liefdadigheidsorganisatie: mijn overgrootvader was zelf lid van het lokaal comiteit van Overijse en liet de familie twee schriftjes na met verslagen. Vervolgens ging ik op zoek naar aanvullende archieven. Die vond ik in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in de vorm van het archief van het provinciale voedingscomité van Brabant en de gedigitaliseerde Oorlogsverslagen van het Bisdome. Aan de hand van inspectieverslagen en briefwisseling kon ik een blik werpen op de lokale politieke, economische en sociale context ten tijde van de Eerste Wereldoorlog en de werking van de lokale Voedselhulp-afdelingen in kaart brengen.

■ En tant qu'historienne locale, j'ai écrit ces dernières années plusieurs contributions sur le thème de l'aide alimentaire en Belgique. J'ai réalisé quelques études de cas sur les comités locaux appartenant à la commune aujourd'hui fusionnée d'Huldenberg. Mes recherches trouvent leur origine dans un lien personnel avec cette organisation caritative : mon arrière-grand-père était membre du comité local d'Overijse et a laissé à la famille deux cahiers avec des rapports. Je me mis en quête d'archives supplémentaires, que je découvris dans les Archives de l'État à Bruxelles parmi les archives du Comité de l'alimentation provincial du Brabant et des rapports de guerre numérisés provenant du Diocèse. Sur base des rapports d'inspection et de la correspondance, j'ai pu examiner le contexte politique, économique et social local au moment de la Première Guerre mondiale et cartographier le fonctionnement des sections locales chargées de l'aide alimentaire.

De laatste jaren werden er ter gelegenheid van '100 jaar Grote Oorlog' verschillende studies gewijd aan voedingscomités in de Grote Oorlog. Instellingen zoals het Nationaal Hulp- en Voedingscomité (NHVC) en de Commission for Relief in Belgium (CRB) zijn voor geïnteresseerden dan ook vertrouwde materie. Giselle Nath, om maar een van de vele auteurs te noemen, bracht in 2013 op basis van haar masterscriptie een volledig boek uit over de Voedselhulp: *Brood willen we hebben! Honger, sociale politiek en protest tijdens de Eerste Wereldoorlog in België*¹. Deze jonge Gentse historica focuste in dit werk vooral op het dagelijks leven in het 'Etappengebied', het gebied in België dat volledig onder Duitse controle stond. Ze deed dit aan de hand van twee casussen: de grootstad Gent en het kleine dorp Aartrijke. De keuze voor Aartrijke was toevallig, voor Gent koos ze omdat ze er geboren en getogen is. In 2014 kwam het thema Voedselhulp aan bod in het boek *Boter bij de vis. Landbouw en voeding tijdens de Eerste Wereldoorlog* van Brecht Demasure². Dit boek heeft een breder opzet dan dat van Nath daar Demasure de impact van de Grote Oorlog op de gehele landbouw- en visserijsector en op de voedselbevoorrading uit de doeken wil doen. In de voorbije jaren schreef ik zelf ook enkele bijdragen over het thema Voedselhulp. Als lokale heemkundige ging mijn interesse naar de comiteiten van de gemeenten Overijse, Huldenberg, Loonbeek, Neerijse, Ottenburg en Sint-Agatha-Rode, allemaal gemeenten die heden ten dage tot de provincie Vlaams-Brabant behoren. De vijf laatstgenoemde gemeenten vormen sinds januari 1977 de fusiegemeente Huldenberg, verderop ook wel Groot-Huldenberg genoemd. Ik raadpleegde verslagboeken, inspectieverslagen en dergelijke meer

om een zicht te krijgen op de werking van deze lokale comiteiten. In dit artikel zal ik mijn zoektocht naar archieven uit de doeken doen om vervolgens een inzicht te geven in wat met deze archiefbescheiden zoal onderzocht kan worden. Soms zal ik refereren naar mijn artikelreeks die verscheen in het Huldenbergs Heemblad omtrent de Voedselhulp in Groot-Huldenberg – voor elke deelgemeente schreef ik een artikel³ – om de inhoud van de archiefstukken concreet te laten worden. Laten we vooreerst echter, op basis van de bestaande literatuur, eens even bekijken wat het initiatief Voedselhulp nu net inhield.

Voedselhulp in België tijdens de Grote Oorlog 1914-1918

Wanneer België in 1914 onder de voet gelopen werd door de Duitsers dook al snel een probleem op: voedselschaarste. De vooroorlogse initiatieven bleken al snel onvoldoende waardoor in oktober 1914 een groep industriëlen en bankiers te Brussel het NHVC oprichtten en dit onder de leiding van Ernest Solvay, industrieel, en Émile Francqui, directeur van de Société Générale. Internationale hulp was echter onontbeerlijk om dit Belgisch initiatief te doen werken en de dreigende hongersnood af te wenden. Brand Whitlock, de Amerikaanse ambassadeur te Brussel, en zijn Spaanse collega, de markies van Villalobar, richtten daarop de CRB op. Onder leiding van Herbert Hoover, de latere president van de Verenigde Staten, kocht deze organisatie voedsel op in neutrale landen. Dit voedsel werd verscheept naar de haven van Rotterdam van waar het verder naar België werd vervoerd. Alvorens de haven van Rotterdam bereikt werd, moest wel

de Britse maritieme blokkade gepasseerd worden en dit verliep niet zomaar van een leien dakje. Pas na moeizame onderhandelingen tussen de Britten en het Duitse Gouvernement-Generaal en met de verzekering dat de hulpgoederen niet in beslag zouden worden genomen, gingen de Britten akkoord om deze hulp te laten passeren. Op 1 november 1914 kwam een eerste scheepslading van 2.500 ton meel, rijst en bonen ons land binnen. België zou vier jaar lang buitenlandse hulp ontvangen⁴. In 1917 werden de Verenigde Staten bij de oorlog betrokken en werd de rol van Herbert Hoover door Maurits Van Vollenhoven, de Nederlandse bijzondere gezant, overgenomen. Er kwam een naamsverandering, de CRB heette dan voortaan Comité Hispano-Néerlandais⁵.

Het NHVC had een centraal niveau en werd vervolgens onderverdeeld in 10 provinciale comiteiten (Brabant was in die tijd nog één provincie maar Brussel werd ook als een provincie beschouwd door het NHVC). Deze provinciale comiteiten ontvingen rechtstreeks instructies van het nationale comiteit. In de besturen van de provinciale comiteiten zetelden mensen uit alle streken van de provincie, ook de diverse politieke strekkingen werden vertegenwoordigd. Het provinciaal comiteit van de provincie Brabant, waarvan de zetel te Brussel gevestigd was, werd definitief opgericht op 7 november 1914 onder het voorzitterschap van de heer Charles Janssen. Charles Janssen zou zijn voorzitterschap niet tot op het einde van de oorlog kunnen uitzitten want hij overleed te Brussel op 29 mei 1918. Na zijn overlijden werd hij in zijn functie opgevolgd door graaf Jean de Merode, grootmaarschalk aan het Hof⁶. Leder provinciaal comiteit werd nog eens opgesplitst in regionale comiteiten, deze werden op hun beurt onderverdeeld in lokale comiteiten. Tot de regio Leuven, die afhankelijk was van de provincie Brabant, behoorden onder andere de lokale comiteiten van de gemeentes Huldenberg, Loonbeek, Neerijse en Ottenburg. Daarentegen was het lokale comiteit van Sint-Agatha-Rode afhankelijk van de regio Waver, eveneens afhankelijk van de provincie Brabant. Het lokale comiteit van Overijse behoorde tot de regio Sint-Joost-ten-Node, ook afhankelijk van de provincie Brabant⁷.

Het provinciaal comiteit van Brabant had twee grote doelen: ten eerste de bevoorrading van de bevolking, geleid door het departement 'voeding', en ten tweede het verlenen van hulp aan de behoeftigen, geleid door het departement 'hulp'. Vanaf de lente van 1915 moesten meerdere gemeentes van de provincie Brabant geholpen worden. Door de provinciale comiteiten werden er regionale depots opgericht, waar de lokale comiteiten zich konden bevoorraden. In deze depots kon men onder andere bloem en andere voedingswaren verkrijgen. De meeste van deze voedingswaren waren afkomstig van de CRB⁸.

Twee schriftjes met de verslagen van het lokaal comiteit van Overijse

Zoals elders in het land werd ook in Overijse een lokaal voedingscomité opgericht ten behoeve van de bevolking, dit gebeurde op maandag 11 januari 1915, de datum waarop tevens de eerste vergadering plaatsvond. We vernemen deze informatie uit het eerste van twee schriften die bewaard zijn gebleven en die de processen-verbaal van het lokale voedingscomité van Overijse bevatten. Het eerste schrift is een klein schoolschrift met zwarte kaft en een etiket met daarop *Comité d'alimentation. Procès-verbaux des Séances*⁹, het meet 16,5 op 20,5 cm. Het tweede is een soort gekartonneerd kasboek van groter formaat (22,5 op 33,5 cm) met daarop de titel *Comité local de Secours et d'Alimentation, Overijssche. Séances*¹⁰. In het eerste schriftje werd de periode van 11 januari 1915 tot en met 10 januari 1916 beschreven. Het grotere schrift omvat de periode van 19 februari 1917 tot en met 19 mei 1919. Het jaar 1916 ontbreekt volledig (op de tien eerste dagen van het jaar na die in het eerste schrift beschreven staan), tot op heden is van deze periode nog geen schrift opgedoken. Misschien is het zoek geraakt of vernietigd, wie weet? Zoals het meestal in deze comités gebruikelijk was, vonden we ook te Overijse de notabelen van het dorp terug in het lokaal comiteit. De burgemeester, de notaris, de dokter, de pastoor en de plaatselijke adel hadden hier allen wat in de pap te brokken. De rest van de zitjes werd ingenomen door de middenstand, waaronder men de lokale brouwer, de veearts, de molenaar en de postmeester kon terugvinden.

De schriften als middel van documentatie

Mijn overgrootvader Joseph Goedhuys, van beroep notaris, kwam als plaatselijke notabele in aanmerking voor een zitje in het lokaal comiteit. In eerste instantie werd hij als secretaris aangesteld, later als penningmeester. Als medespeler van het eerste uur zat hij als het ware middenin het soms wat woelige actiecentrum. Het notuleren van de vergaderingen gebeurde meestal door hem. Na de oorlog werden de schriften door de familie Goedhuys bijgehouden en alzo kwamen ze terecht bij mijn grootvader Albert Goedhuys. Hij borg de schriften veilig weg in de linnenkast alwaar ze na vele jaren in de vergetelheid raakten. Toen ze uiteindelijk uit hun ongebruikelijke bewaarplaats opdoken, waren ze in ieder geval nog in uitstekende staat. Zelf had mijn vader niet zoveel interesse in schriften vol hanenpoten, deels geschreven door zijn eigen grootvader, en hij deed deze dan ook van de hand in de jaren 1980.

Na een paar omzwervingen kwamen de schriften in het bezit van lokale heemkundige Guy Vande Putte. Van het eerste schrift maakte Vande Putte

in 1999 een samenvatting die hij publiceerde in het heemkundige tijdschrift van Overijse, *Zoniën*¹¹. Piet Van San kreeg nadien van Vande Putte de schriften ter inzage voor zijn boek over de Grote Oorlog in Overijse¹². Bij het zien van mijn overgrootvader in dit boek werd mijn interesse voor de voedingscomités gewekt waarop ik me aansloot bij de heemkundige kring van Overijse. Via deze weg ontmoette ik Vande Putte die kennis nam van mijn belangstelling voor en persoonlijke band met deze schriften. Daar hij zelf niet echt met dit onderwerp meer bezig was, schonk hij ze me. Vol overgave begon ik de schriften te lezen en te transcriberen. Het tweede schrift was naar de geest van de tijd in het Frans en vertaalde ik.

De schriften met de processen-verbaal uit Overijse zijn een rijke bron voor informatie over de werking van het lokale comitee. We vernemen hoe de samenstelling van het bestuur eruit ziet, de lijsten met mensen die al dan niet hulp mochten genieten komen uitvoerig ter sprake en inkoop- en verkoopprijzen over de voedingsmiddelen worden omschreven. Kortom: genoeg materiaal om de problematiek rond Voedselhulp te onderzoeken. De schriften zouden al snel weer gebruikt worden voor dit doel, want Diane De Keyzer, auteur van onder andere *'Madame est servie. Leven in dienst van adel en burgerij. 1900-1995'*¹³, was bezig met de voorbereidingen van een nieuw boek dat de titel *Nieuwe meesters, magere tijden. Eten en drinken tijdens de Eerste Wereldoorlog* zou krijgen¹⁴. Mevrouw De Keyzer nam contact met me op en vroeg of het mogelijk was om de schriften voor haar nieuwe boek als bron te gebruiken. Dit was een verzoek waar ik graag mee instemde daar de boeken van De Keyzer toch een breed publiek aanspreken en de schriften dus een breder nut zouden kunnen dienen. Kleine stukjes tekst van de processen-verbaal kan men daarom in dit werk terugvinden in hoofdstuk vijf getiteld 'Voedselhulp' en hoofdstuk zes getiteld 'Koken wordt een kunst'¹⁵. In het hoofdstuk 'Koken wordt een kunst' komt niet alleen aan bod hoe schaars en duur de voedingsmiddelen wel waren geworden, ook een paar oorlogsrecepten bereid met voornamelijk ersatz-producten worden ons ter kennis meegegeven¹⁶.

Intussen had ik de heemkundige kring van Overijse geruild voor die van Huldenberg en daar werd me de vraag gesteld of het mogelijk was om een artikel te schrijven over de Voedselhulp aldaar. Ik wist dat het lokaal comitee van Huldenberg enkele keren aan bod kwam in het eerste schrift van het lokaal comitee van Overijse, in het verslag van 17 januari 1915 vernemen we bijvoorbeeld dat Huldenberg zich moest gaan bevoorraden in het regionaal distributiedepot dat zich daar in de begintijd bevond: *'Zitting van 17 januari 1915 [...] Mr. Graux geeft te kennen dat de volgende gemeenten zich zullen moeten verzorgen*

*aan het regionaal magazijn van Overijssche. Het zijn Overijssche, Hoeylaert, La Hulpe, Genval, Rosières-St-André en Huldenberg [...]'*¹⁷. Na enige tijd werden de bevoorradingslijnen echter geregulariseerd en geconsolideerd naar hun definitieve vorm en ging Huldenberg, zoals gezegd, afhangen van Leuven en Overijse van Sint-Joost-ten-Node. In het tweede grote schrift in kasboekformaat werd de gemeente Huldenberg daarom al niet meer vermeld. Het leek erop dat dit een kort artikeltje over de Voedselhulp te Huldenberg ging worden, ware het niet dat andere archieven in het Algemeen Rijksarchief te Brussel bewaard zijn gebleven!

De archieven over Voedselhulp in het Algemeen Rijksarchief te Brussel

Niet overal heeft men het geluk gehad dat de schriften over de Voedselhulp werden bewaard, van Huldenberg en haar deelgemeenten, bijvoorbeeld, zijn tot op heden geen schriften met processen-verbaal opgedoken. In het Algemeen Rijksarchief te Brussel liggen gelukkig wel de resterende archieven van het provinciale voedingscomité van Brabant¹⁸. Wegens plaatsgebrek werden in de jaren 1950 grote delen van dit archief vernietigd samen met de archieven van de regionale en lokale comitees die eronder ressorteerden¹⁹. Maar uit de nog bestaande archiefbescheiden kon ik toch de krachtlijnen van de lokale werking destilleren. Ik interesseerde mij vooral in de leden van het lokale comitee van Huldenberg, in waar het lokaal gevestigd was, in hoeveel mensen hulpbehoevend waren in verhouding tot de totale bevolking en hoe de hulpverlening in zijn werk ging. Twee reeksen uit het archief bleken voor mijn vraagstelling interessant: de archieven van het algemeen secretariaat en de archieven van de dienst 'hulp'. Eerstgenoemde archiefreeks bevat dossiers met betrekking tot de organisatie en werking van de regionale en lokale comitees zoals de lijsten met de lokale leden van de comitees en briefwisseling met het algemeen secretariaat. Evenzo vinden we in deze reeks briefwisseling terug over de meest uiteenlopende onderwerpen (bijvoorbeeld rapporten en instructies) die uitgewisseld werd tussen de verschillende niveaus van Voedselhulp. Van de laatstgenoemde archiefreeks gebruikte ik de verslagen van de sectie 'inspectie en controle' (i.e. sectie 6), een onderdeel van het archief dat als bij toeval weinig geleden heeft onder de vernietigingswoede van de jaren 1950. Het zijn verslagen die op regelmatige basis gemaakt werden door controleurs die de werking van de lokale comitees kwamen doorlichten. Deze rapporten bieden een interessant inzicht in de lokale sociale, economische en politieke context tijdens de Eerste Wereldoorlog²⁰. Uit het inspectieverslag dat te Huldenberg werd opgemaakt op 26 september 1918 komen we bijvoorbeeld te weten dat in de gemeente

op dat moment 1.713 inwoners waren ingeschreven en er 334 huishoudens waren, elk huishouden had er een 'carte de ménage'. Er waren toen 61 kaarten voor bloem in omloop en 307 personen werden also met bloem bevoorrad. Er waren ook 172 'cartes graisse' in circulatie. Deze kaarten omvatten de volgende voedingswaren: spek, reuzel en andere diverse eetwaren²¹.

Wat begon als één artikel over het lokale voedingscomité van Huldenberg mondde, door de ontdekking van de archieven in het Algemeen Rijksarchief, uit in een artikelreeks over alle lokale comiteiten van de huidige fusiegemeente Groot-Huldenberg. Opmerkelijk was de situatie in Ottenburg: de lokale politieke perikelen zorgden ervoor dat de werking van een lokaal comité waarin alle politieke gelederen aanwezig waren niet werkzaam was. Daarop werd er in augustus 1916 een gerant aangesteld die tot het einde van de oorlog de taken van het comité zou overnemen. Dit alles vernemen we uit de briefwisseling tussen het lokaal comité van Ottenburg en de andere niveaus, bewaard in de archieven van het algemeen secretariaat²².

De resterende archieven van het provinciale voedingscomité van Brabant werden in 2009 ontsloten door Michaël Amara. Het geïnventariseerde archief belooft een afstand van 13,6 meter en bedraagt 1.113 inventarisnummers²³. Amara inventariseerde ook de resterende archieven van het nationale voedingscomité, dit archief belooft een afstand van 170 meter en bedraagt 3.255 inventarisnummers. Het is eveneens raadpleegbaar in het Algemeen Rijksarchief²⁴.

Oorlogsverslagen Eerste Wereldoorlog in het archief van het Bisdom

Een andere bron die ik kon aanboren waren de verslagen die de Belgische pastoors, de oversten van abdijen en kloosters en de directeurs van de katholieke scholen schreven in de loop van 1919 in opdracht van Kardinaal Mercier en het relaas weergeven van de gebeurtenissen die plaatsvonden in hun parochie of instelling tijdens de Eerste Wereldoorlog, terloops komen daarin immers anekdotes over de Voedselhulp ter sprake. De verslagen die also over Huldenberg en deelgemeenten tot stand kwamen, werden in 2010 gepubliceerd voor het grote publiek door professor Eduard Van Ermen in diens artikel in het *Huldenbergs Heemblad* over de lokale bijdragen met betrekking tot de geschiedenis van de Kerk in België tijdens de Eerste Wereldoorlog²⁵. Ik gebruikte deze bronnenpublicatie voor mijn artikel over het lokale voedingscomité van Neerijse. Ondertussen werden deze verslagen door het Algemeen Rijksarchief gedigitaliseerd en zijn ze van thuis uit raadpleegbaar mits in te loggen op de website van het Rijksarchief in België²⁶. Het archiefblok heet 'Archief van het Bisdom. Oorlogsverslagen WO I'²⁷. De zoekterm 'Oorlogsverslagen' intikken op de

interne zoekrobot van het Rijksarchief volstaat om tot bij de link naar de documenten te komen. Vervolgens kan genavigeerd worden naar het betreffende bisdom en de betreffende parochie.

Van Voedselhulp in de Eerste Wereldoorlog naar Winterhulp in de Tweede Wereldoorlog

Het initiatief Voedselhulp was nog maar een goede twintig jaar voorbij en een volgend 'goed doel' drong zich al op bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog: Winterhulp. Er werden opnieuw comiteiten opgericht overal te lande om de noden van de bevolking te lenigen. Deze keer zouden de Britten echter geen schepen door hun maritieme blokkade laten. De hulplijnen zagen er daarom dan wel anders uit, toch zijn er gelijkenissen met Voedselhulp te trekken. Het onderzoek naar Winterhulp staat, in tegenstelling tot het onderzoek naar Voedselhulp, nog in de kinderschoenen. Archieven worden beetje bij beetje ontsloten en geïnventariseerd en nieuwe onderzoekers staan te popelen om dit onontgonnen materiaal te doorploegen. Thomas Verdoodt was de eerste die de Oost-Vlaamse archieven van Winterhulp als bron gebruikte voor zijn masterscriptie *Secours d'hiver, Secours d'Hitler? Een analyse van de hulporganisatie Winterhulp en de receptie door de Belgische bevolking tijdens de Tweede Wereldoorlog*²⁸, en voor zijn Bachelorproef schreef mijn zoon, Christopher De Keyser, in het academiejaar 2017-2018 een werkstuk over de Winterhulp in het arrondissement Leuven: *'Hebt u reeds uw plicht gedaan? Een analyse van de werking van Winterhulp als hulporganisatie in België tijdens de Tweede Wereldoorlog*²⁹. Hij werkt dit thema dit academiejaar (2018-2019) verder uit voor zijn masterscriptie.

De archieven van Voedselhulp en Winterhulp hebben als gemeenschappelijke noemer dat ze het dagelijks leven van tijdens de bezettingsjaren, of het nu de Eerste of de Tweede Wereldoorlog is, mee helpen reconstrueren. Het is deze voeling met de menselijke noden die mij als lokale onderzoeker zo aanspraken, en ik hoop dat ik met dit artikel een beeld heb gegeven van welk materiaal voorhanden is om van eender welke gemeente in België een soortgelijk tijdsbeeld te schetsen.

(Tekst met medewerking van Christopher De Keyser, student Geschiedenis aan de Vrije Universiteit Brussel (VUB)).

Dominique Goedhuys
Brusselsesteenweg 122a
3090 Overijse

Augustus 2018

Noten

1. Nath, Giselle. *Brood willen we hebben! Honger, sociale politiek en protest tijdens de Eerste Wereldoorlog in België*. 2de druk. Manteau, 2014.
2. Demasure, Brecht. *Boter bij de vis. Landbouw en voeding tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Davidsfonds Uitgeverij, 2014.
3. In volgorde van verschijning:
Goedhuys, Dominique. Voedselhulp in Huldenberg tijdens de Grooten Oorlog 1914-1918. *Huldenbergs Heemblad*, 2015, jrg. 34, nr. 4, p. 207-219.
Goedhuys, Dominique. Voedselhulp in Loonbeek tijdens de Grooten Oorlog 1914-1918. *Huldenbergs Heemblad*, 2016, jrg. 35, nr. 1, p. 9-20.
Goedhuys, Dominique. Voedselhulp in Sint-Agatha-Rode tijdens de Grooten Oorlog 1914-1918. *Huldenbergs Heemblad*, 2016, jrg. 35, nr. 2, p. 71-86.
Goedhuys, Dominique. Voedselhulp in Neerijse tijdens de Grooten Oorlog 1914-1918. *Huldenbergs Heemblad*, 2016, jrg. 35, nr. 3, p. 178-192.
Goedhuys, Dominique. Voedselhulp in Ottenburg tijdens de Grooten Oorlog 1914-1918. *Huldenbergs Heemblad*, 2017, jrg. 36, nr. 3, p. 185-202.
4. Warnier, Dave. Bezet België en politiek België. In De Vos, Luc e.a. (ed.). *14-18. Oorlog in België*. Derde druk. Davidsfonds Uitgeverij, 2014, p. 385-419, aldaar p. 392-393.
5. De Keyzer, Diane. *Nieuwe meesters, magere tijden. Eten en drinken tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Uitgeverij Van Halewyck, 2013, p. 237.
6. Amara, Michaël. *Inventaire des archives du Comité national de Secours et d'Alimentation pour le Brabant* [online]. Algemeen Rijksarchief, 2009, p. 9.
<https://search.arch.be/nl/?option=com_rab_findingaids&view=findingaid&format=pdf&eadid=BE-A0510_002039_002252_FRE>
(geraadpleegd op 27 juli 2015).
7. Cf. noot 6, p. 39-42, 47-48 en 55-57.
8. Cf. noot 6, p. 9-10.
9. *Comité d'alimentation. Procès-verbaux des Séances*. Lokaal voedingscomité Overijse, 11 januari 1915 tot en met 10 januari 1916. Schrift met verslagen. 78 p. (Dit schrift wordt bewaard in het privé-archief van de familie Goedhuys uit Overijse). *Comité local de Secours et d'Alimentation, Overijssche. Séances*. Lokaal voedingscomité Overijse, 19 februari 1917 tot en met 19 mei 1919. Schrift met verslagen. 53 p. (Dit schrift wordt bewaard in het privé-archief van de familie Goedhuys uit Overijse).
10. Vande Putte, Guy. Het "voedingscomiteit" van Overijse. 1915-1919. *Zoniën*, 1999, jrg. 23, nr. 3, p. 221-236.
11. Van San, Piet. *De Grote Oorlog 1914-1918 en Overijse*. Petraco-Pandora NV, 2004.
12. De Keyzer, Diane. *Madame est servie*. 11de druk. Van Halewyck, 1996.
13. De Keyzer, Diane. *Nieuwe meesters, magere tijden. Eten en drinken tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Van Halewyck, 2013.
14. Cf. noot 5, p. 244, 303 en 305.
15. Cf. noot 5, p. 301-335.
16. Cf. noot 9, p. 4.
17. Algemeen Rijksarchief te Brussel (ARA Brussel). *Archives de la Guerre. Archives du Comité National de Secours et d'Alimentation (CNSA). Comité provincial du Brabant. 1914-1920*.
18. Cf. noot 6, p. 12.
19. Cf. noot 6, p. 13.
20. Rapport de l'inspecteur/du contrôleur, 26 september 1918 in de reeks Contrôle des comités locaux de la région de Louvain: Huldenberg. ARA Brussel. *Archives de la Guerre. Archives du CNSA. Comité provincial du Brabant*, inv. nr. 882. Rapport gebruikt in: Goedhuys, Dominique. Voedselhulp in Huldenberg tijdens de Grooten Oorlog 1914-1918. *Huldenbergs Heemblad*, 2015, jrg. 34, nr. 4, p. 207-219, aldaar p. 216 en 218.
21. Comités locaux dépendant de la région de Louvain classés par ordre alphabétique, 1914-1920, omslag betreffende Huldenberg. ARA Brussel. *Archives de la Guerre. Archives du CNSA. Comité provincial du Brabant*, inv. nr. 279. Omslag gebruikt in: Goedhuys, Dominique. Voedselhulp in Ottenburg tijdens de Grooten Oorlog 1914-1918. *Huldenbergs Heemblad*, 2017, jrg. 36, nr. 3, p. 185-202, aldaar p. 185-190.
22. Cf. noot 6, p. 7.
23. Amara, Michaël. *Inventaire des archives du Comité national de Secours et d'Alimentation* [online]. Algemeen

- Rijksarchief, 2009 (geraadpleegd op 27 juli 2015), p. 19. <https://search.arch.be/nl/?option=com_rab_findingaids&view=findingaid&format=pdf&eadid=BE-A0510_002069_002433_FRE>
24. Van Ermen, Eduard. De lokale bijdragen met betrekking tot de geschiedenis van de Kerk in België tijdens de Oorlog 1914-1918. *Huldenbergs Heemblad*, 2010, jrg. 29, nr. 4, p. 217-286.
25. *Het Rijksarchief in België* [online]. <<https://search.arch.be/nl/>> (geraadpleegd op 22 juli 2018).
26. Algemeen Rijksarchief - gedigitaliseerde archieven. *Archief van het Bisdom. Oorlogsverslagen WO I. 1914-1924*.
27. Verdoodt, Thomas. *Secours d'hiver, Secours d'Hitler? Een analyse van de hulporganisatie Winterhulp en de receptie door de Belgische bevolking tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Universiteit Gent, 2014. Masterproef: Geschiedenis. VII+ 94 p.
28. De Keyser, Christopher. *'Hebt u reeds uw plicht gedaan?' Een analyse van de werking van Winterhulp als hulporganisatie in België tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Vrije Universiteit Brussel, 2018. Bachelorproef: Geschiedenis. 84 p.